

El. M. 1953

Fig. 1. Nustrup. Ydre, set fra Sydøst.

NUSTRUP KIRKE

GRAM HERRED

Kirken, der ifølge Rhode (p. 403) i middelalderen var viet til *S. Laurentius,* nævnes 1495 som anneks til Gram[1]. — Indtil 1864 og på ny efter genforeningen 1920 horte kirken under Ribe stift (jfr. indledningen p. 37 fig. 1). Efter kirkelisten i »Ribe Oldemoder«[2] fra 1300'rnes anden fjerdedel betalte den en afgift på 6 sk. engelsk, det er 18 sk. lybsk, der efter sin storrelse snarest må betragtes som et til bispen ydet cathedraticum (jfr. indledningen p. 42 f.)[3]; på reformationstiden ydede kirken i procuratio, dvs. en afgift for visitation, regnskabshøring m.m., 4 sk. engelsk[4]. Indtil ærkedegnens embede 1652 forenedes med bispedømmet, lød den ærkedegnen, men kom herefter direkte under bispen. Om patronatsforholdene i middelalderen vides intet, men ved reformationen er den formentlig kommet under landsherren, fra 1544 hertug Hans, og efter 1580 kongen, som besatte embedet umiddelbart gennem danske kancelli.

Under gravning 1951 blev der mellem kampestenene i gulvet (sml. p. 650) fundet en overklippet **hulpenning* med indstemplet malteserkors; mønten er fra 1300'rne og kan henføres til den tyske orden i Prøjsen (Haderslev Amts Museum).

Kirken ligger i landsbyen Lille Nustrup, midt i sognets nordlige del. Den store og næsten trapezformede kirkegård (østdiget har retning fra syd-sydvest til nord-nordøst) med rundede hjørner hegnes af 1,5—2 meter brede og tilsva-

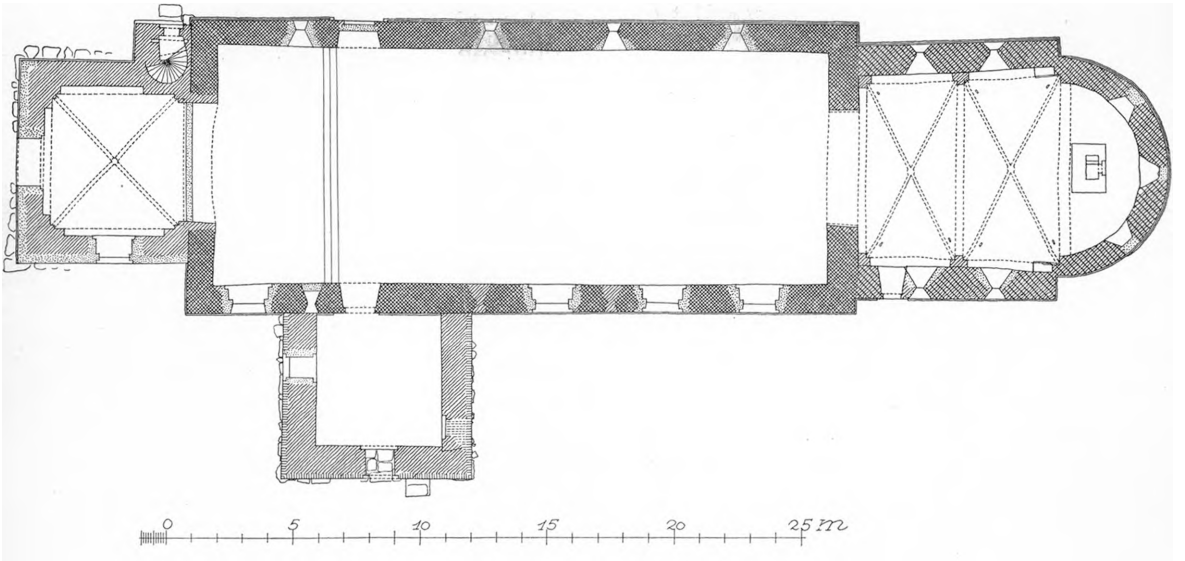

Fig. 2. Nustrup. Plan. 1:300. Målt af Erik Hansen 1953.

rende høje diger, der er stablet af rå kampesten; mange af de nederste sten udmærker sig ved deres størrelse, idet flere af dem måler indtil 2 meter på den ene led. Kirkegården planeredes 1857 [5],1866 reguleredes syddiget, og den brøstfældige gamle kirkeport (muligvis fra 1640—43[6]) afløstes af de nuværende banede stenpiller med støbejernskors og gotiserende låger; på samme tid ønskede man at nedrive et hus, som spærrede indgangen til kirkegården og vansirede både denne og kirken[7]. Gotiserende jernlåger findes også i den nordre og østre indgang, her anbragt mellem murede piller, der sikkert stammer fra 1751—52[8]. 1843[5] omtales en kirkeport og tre låger[9].

†*Kirkeriste*. 1633 blev en kirkerist repareret[6], 1694 købtes jern til to »røster«, 1742 fik den søndre nyt træværk, og 1764 nævnes den østre[8].

Kirken består af romansk apsis, kor og skib, de to første dog ombygget i senromansk-unggotisk tid, samt våbenhus foran syddøren og tårn i vest fra sengotisk tid. Orienteringen har lille, sydlig afvigelse.

Den anselige bygning med 110—115 cm tykke mure er udvendig af *granitkvadre* over en dobbelt, skråkantet sokkel (p.257, fig. 21), hvis underste skifte i syd er jorddækket; indvendig i skibet er byggematerialet *rå kamp,* og dette er også benyttet forneden i apsis og kor, men i den store, øvre del træffes munkesten. Dette materialeskifte og de yngre vinduesformer i apsis og kor gør det sandsynligt, at disse to bygningsafsnits nuværende form skyldes en tidlig ombygning. I den forbindelse er det naturligt at rette opmærksomheden mod skibets vinduer; de sidder påfaldende lavt i murene, og man må derfor stille det spørgsmål, om ikke skibet er blevet forhøjet samtidig med ombygningen

af kirkens østafsnit; spørgsmålet kan dog kun besvares ved en murundersøgelse i forbindelse med en restaurering. De tre bygningsafsnits murhøjde er nu ens, ca. 5,4 m. Kvadrene er lagt i ret jævne skifter, men der forekommer dog flere spring formidlet gennem false i kvaderhjørnerne; også norddørens overligger har i den øvre kant småfalse, hvori kvadrene fra det følgende skifte griber ind. I øvrigt ses der mange mærker efter kiler, og største delen af kvadrene har mindre springere. Et stykke murværk bag våbenhuset, som antagelig er urørt, viser smalle, undertiden knivtynde fuger; enkelte bredere fuger er fyldt med mørtel og småsten og derefter glattet. Hist og her i murværket findes der *stenhuggerfelter,* på korets nordside af form som en middelalderlig skosål (sml. Rødding, Trøs hrd.), på skibets nordside som en skål og på en genanvendt kvader i våbenhuset som en trekant.

Angående rester af det med skibet samtidige østparti, se nedenfor.

Skibet. Hver langmur har haft fire vinduer med monolitsålbænk- og overligger; det østligste af sydmurens er helt ødelagt, men de tre andre er bevaret i tilmuret stand, og det vestligste af disse står som udvendig blænding bag våbenhuset; det måler ca. 90 × 30 cm i lysningen, hvor der er en fals for trækarm, som senere er fyldt med mørtel for anbringelse af en yngre karm. Vinduets indvendige højde er ca. 180 cm, og dets lysning ligger 40 cm fra ydre murflugt. De smige udvendige karme dækkes af 3—4 cm tyk, ret grov puds og de indvendige karme af flere lag hvidtekalk. Af nordmurens vinduer er nummer to fra øst bevaret udvendig (122 × 58 cm, 255 over soklen); en *egetræsramme fra dette vindue opbevares nu i Haderslev Amts Museum; vinduets inderkarme blev ommuret 1952 sammen med de tre andre nordvinduer, der alle var noget udvidede, antagelig i forrige århundrede. Skibets døre bryder begge sokkelskifter, og i norddøren ligger tærskelstenen på plads (højde over sokkel i nord 225, i syd 250 cm). Syddørens østkarm er sat af tre, de øvrige karme af to rejste sten, og afdækningen består af stenbjælker undtagen over den udvendige side i syd, hvor der er et rundbuet stik af krumhugne kilesten.

Indre. De nederste par meter af apsidens og korets indervægge af rå kamp er muligvis forblevet uberørt af den tidlige ombygning, og det samme gælder i alt fald om vangerne til den helt ændrede apsisbue. Disse bevarede vangerester (2,5 m høje), der 1,65 m over nuværende gulv har et godt 20 cm højt, forneden hulkantet granitkragbånd, viser, at den oprindelige bue var falset. Den udvidede triumfbue har tilsvarende kragbånd, og fra en af disse buer stammer antagelig et par krumhugne kilesten, der er genanvendt i våbenhuset. Ved den sidste restaurering fandt man i skibet rester af en gulvbelægning, der bestod af store, flade, fortrinsvis kløvede kampesten (sml. p. 650).

Ændringer og tilføjelser. Den nævnte ombygning af apsis og kor må henføres til omkring 1250—75, og da der ikke synes at være sket større ændringer i

E. M. 1953

Fig. 3. Nustrup. Indre, set mod øst.

udformningen, har der sikkert kun været tale om en alvorlig hovedrestaurering. Munkestenene, der er anvendt i vinduesstikkene og de indvendige mure, er ret tynde (28—29 × 12—13 × 6—6,5 cm) og formuret i munkeskifte; over de senere indbyggede hvælv står fugerne med en næsten glittet overflade, kun svagt indtrykkede i den ene kant og med spor efter optrækning med hvidt. Mens korets præstedør i syd kan have beholdt sin oprindelige form, skal alle vinduer i apsis og kor sikkert henføres til ombygningen. Døren, der er ca. 180 cm høj, bryder begge sokkelskifter ligesom skibets døre, og dens udformning svarer i øvrigt ganske til norddørens; den indvendige karm har nogle munkestens-reparationer. Apsidens tre store, rundbuede vinduer står som indvendige nicher med smige karme; indvendig mål ca. 280 × 125 cm, ved tilmuringens bund ca. 70 × 35. Koret har i hver langmur to høje, slanke og stærkt smigede vinduer, hvoraf de nordre er genåbnet, de søndre rekonstrueret ved restaureringen 1952, men alle fire rundbuede stik med prydskifte af krumme løbere er synlige over de yngre hvælv; indvendigt mål ca. 315 × 130 cm, udvendigt 245 × 88, højde over sokkel 230; ifølge en indberetning fra 1910 (i NM) fremtrådte de dengang delvis tilmurede nordvinduer »svagt tilspidsede«, og da dette udtryk ikke gælder for vinduesstikkene, der er synlige over hvælvene, må der være tale om selve lysåbningens form. Den styltede apsisbue, der danner vederlag for det

næsten kuplede apsishvælv, som er helsten tykt undtagen i selve toppen, og den store, runde korbue skal sikkert altsammen henføres til denne tidlige ombygning af kirkens østparti.

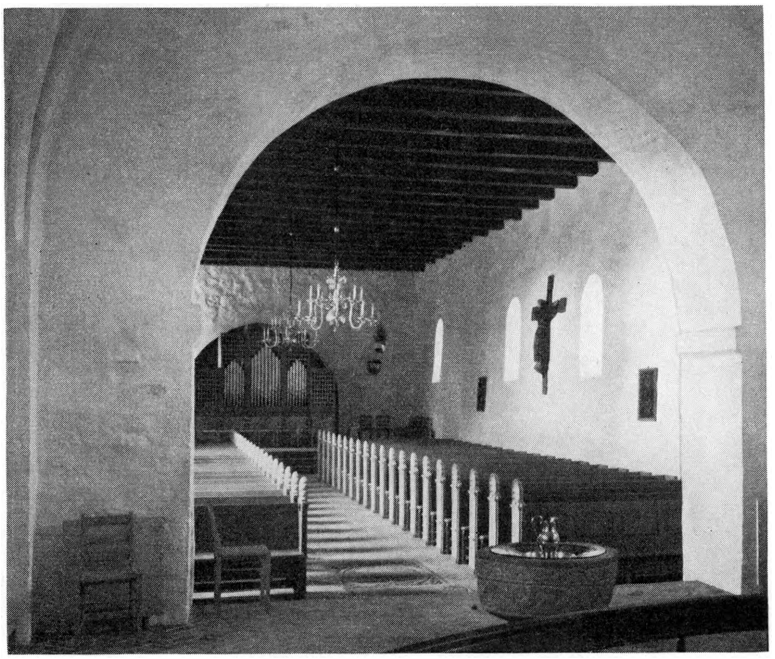
Korets hvælv. I gotisk tid, antagelig omkring 1400, blev der i koret indbygget to krydshvælv, som dels hviler på resterne af den ældste apsisbue, dels på falsede vægpiller samt på spidse skjold- og gjordbuer; østhvælvets østkappe har vederlag på den ændrede apsisbue. Ribberne, som er kvartsten brede, mødes om en rund slutsten; ingen overribber.

Fra gotisk tid er også skibets vestre taggavl af munkesten i munkeskifte; indvendig har den en art spareblænding og udvendig, i toppens øverste del, en korsblænding, hvis længste stav er ca. 90 cm (9 skifter), mens de tre andre hver er af helstens længde.

Våbenhuset (1662 karnhus[6]) i syd er af anselige dimensioner, opført af genanvendt kvaderstensmateriale og munkesten udvendig, fortrinsvis af kampesten indvendig; det ydre blev dog 1777—78 skalmuret med små, røde teglsten[8]. Våbenhuset, der kun er lidt lavere end skibet, var fra opførelsen bestemt til overhvælvning, men de i de frie vægge afsatte hvælvforlæg synes aldrig at være blevet benyttet. Forneden i østre flankemur er der en falset, fladbuet, nu blændet døråbning, som ved en trappe har skullet stå (eller står) i forbindelse med en åbning højere oppe i samme mur, således at der var blevet adgang til rummet over den påtænkte hvælving. Våbenhusets tag er på sædvanlig måde bygget ind mod skibets tag, men også her synes man fra første færd at have påtænkt en anden løsning. I alt fald er der samtidig med våbenhusets opførelse rejst en til sydgavlen svarende trekantgavl i nord, oven på skibets sydmur og de på den hvilende spærfødder; gavlen er af kampesten (med teglstensstumper), og man må formode, at våbenhuset her ligesom våbenhus og sakristi i Vonsbæk (p. 505) skulde have stået med et selvstændigt saddeltag, som ikke var bygget ind over skibets tagflade. Der er dog ikke nogen kendelig forvitring på den øvre del af gavlens nordside, og man må deraf slutte, at det specielle arrangement blev opgivet sammen med hvælvingen. Angående et andet usædvanligt forhold i forbindelse med våbenhusets tag, se tagværker p. 649. Våbenhusets ydre er helt præget af istandsættelsen 1777—78[10], dog stammer vestre flankemurs vindue fra 1952. Gavlen har jernankre med 1778, T. B. og T. W. (Thomas Hansen Wang, sognepræst). Nu er hele taget blytækt, men 1711 var der strå på østsiden (rtk.).

En †*kamin* mod sydgavlens vestre del blev nedrevet for få år siden; tilbage står blot skorstensrøret i tagrummet, og det er sikkert yngre end våbenhuset, måske fra 1777—78.

Uden for våbenhusdørens østkarm ligger en flad granitsten, ifølge stedlig tradition en »grandesten«[11].

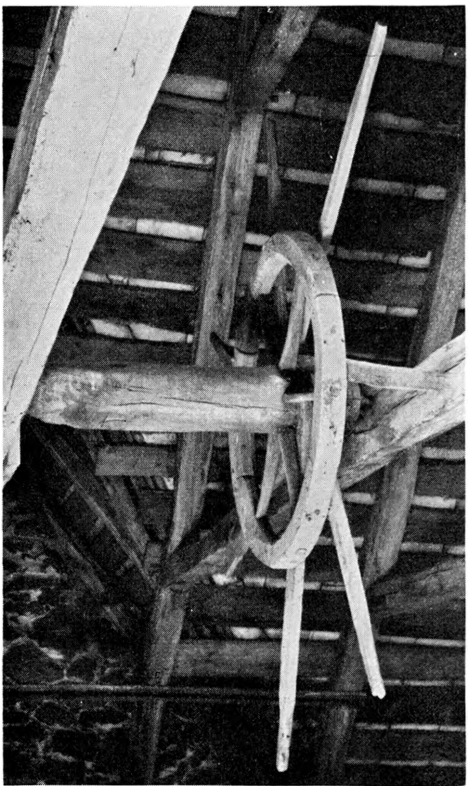

E. M. 1952

Fig. 4. Nustrup. Indre, set mod vest.

Tårnet er som våbenhuset rejst af munkesten og kamp og skalmuret, i syd og vest endog næsten helt ommuret; indvendig er hjørnerne af tegl, resten af kampesten, rå og kløvet, med mange småsten indsat i fugemørtelen. Tårnrummet, der 1952 blev skilt fra skibet ved en blændmur i den næsten runde tårnarkade og indrettet til ligkapel, har i de tre sider uregelmæssigt spidse, skjoldbuelignende blændinger, af hvilke den østre siden 1953 er gennembrudt af en stor, retkantet døråbning; den med tårnet samtidige hvælving har retkantede kvartstensribber om rund slutsten.

Trappen i nord har fladbuet underdør i rundbuet (tidligere spidsbuet) spejl, tyk, rund spindel, loft af lige binderstik og skakt, som er muret af løbere, bindere og trekvarter; overdøren fører gennem muren med stigende stik af fladbuer (en direkte fortsættelse af trappeloftet), hvoraf det inderste er svagt overgribende. Det meget høje mellemstokværk har tilsyneladende været beregnet til en deling, thi der findes ikke blot to bjælkelag, det nederste lige over hvælvingen, det øverste midt i stokværket, men umiddelbart over disse er der i vestmuren udsparet riller, hvori bræddegulvet sikkert har skullet ligge. I nord har stokværket en retkantet glug med svagt smigede sider og en flad kampestensoverligger, i vest en lignende, der er tilmuret udvendig, og i syd en nyere, fladbuet; en dør til skibets tagrum stammer fra 1764[8]. Klokkestokværket har mod vest en glug svarende til den nordre i mellemstokværket (det lille parti

El. M. 1953
Fig. 5. Nustrup. Vindè på skibets loft (p. 648).

omkring gluggen er murens eneste gamle murværk); i nord og øst er der to fladbuede, oprindelige glamhuller, i vest og syd to lignende, men nyere. På syd- og østmuren er der jernankre med årstallene 1735 og 1767[8], den første henvisende til en reparation »fra jorden til tækkeisen«, den anden til spirets påbegyndte nytækning med bly; dette arbejde trak i langdrag, thi endnu i 1806 var een af spirets sider stadig spåntækt[12]. Spiret, der virker som et højt, firsidet pyramidetag, er svagt ottekantet, og det stammer sikkert fra 1609 (sml. tagværker p. 649), da »det ganske spir på [nær] (?) 17 alen afbrændte, og samme tårns rest kun blev reddet ved, at det andet blev afhugget, mens blyet løb smeltet ned«[13]. Ifølge Carsten Petersen skal det gamle spir have været af Tørninglen-type[14].

1684 blev der indkøbt 230 tagsten til et †*sakristi*[6], men der ses nu ingen spor efter en sådan bygning. Det er næppe sandsynligt, at apsiden har været indrettet til sakristi, eftersom det nuværende alterbord må være mindst lige så gammelt som den gotiske altertavle, men den betydelige »forandring med koret«, der nævnes 1859, kan dække over fjernelsen af et særligt, afskilret rum bag altret[5].

Tagværker. Over korets nordside er der bevaret dele af det romanske egetagværk; de rektangulære bjælker (34 × 17 cm), hvoraf kun nordenderne er i behold, har været samlet med spærene ved blad og nagler; hvert spærfag har haft eet sæt skrå spærstivere og vistnok eet hanebånd. Mellem resterne af de romanske spærfag står der yngre, ligeledes af eg, men med korte, lige spærstivere og to hanebånd; dette tagværk, der er samlet med tappe og nagler og forsynet med numre fra øst mod vest (trekantstik i nord og øksehugne streger i syd), er formentlig jævngammelt med korets hvælv, dvs. fra o. 1400, men det kan muligvis være ældre og må i så fald henføres til korets ombygning o. 1250—75. Skibets tagværk svarer helt til korets og må være fra samme tid; det er ældre end det gotiske våbenhus, hvis nordre taggavl er muret oven på en del af skibets spær. I 6.—7. spærfag fra vest findes den fig. 5 afbildede *vinde,* og under

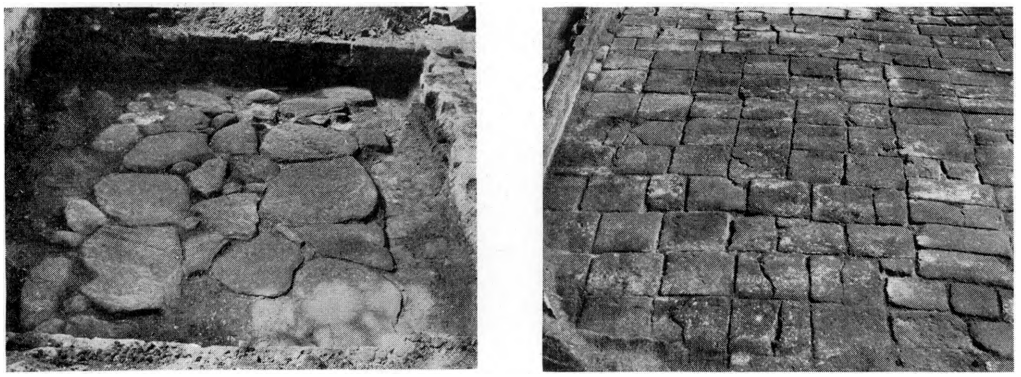

Fig. 6—7. Nustrup. Gulvbelægninger afdækket i skibets sydside 1951, 6. Kampestensgulv, set mod vest, 7. Munkestensgulv, set mod øst (p. 649 f.). Efter fotografier af Hans Neumann.

den er der en lem, hvorigennem tiendekorn og andet har kunnet hejses op på loftet.

Det er p.646 nævnt, at våbenhuset ved opførelsen fik en nordre taggavl, der er rejst oven på skibets sydmur. Dette forhold i sig selv er usædvanligt, men når hertil kommer, at det nordligste af våbenhusets fire egespærfag, som står i en afstand af 30—40 cm (sugfjælsbredde?) fra skibets mur, på nordsiden bærer spor efter en bræddebeklædning, bliver spørgsmålet indviklet og kan næppe løses på indeværende tidpunkt. I spærenes underside, forskudt mod nord er der en not, og i den øvre, nordre kant af bjælke og hanebånd er der en fals; i spærenes noter har der været indstukket lodrette eller skrå brædder, som med dyvler har været fastholdt til det vandrette tømmers false, ganske som man kender det fra gavlene i sønderjyske bulhuse[15]. Der synes ikke at være nogen fornuftig motivering for anbringelsen af to gavle, og det kan vel tænkes, at det beror på en tilfældighed. De fire spærfag har romertalsnumre (I—IIII), men bjælken i det nordligste har tillige romertallet IIIIV, hvilket tyder på at den er genanvendt — og det kan måske gælde hele tagværket.

Spirkonstruktionen, der er forankret helt ned på de bjælker, som ligger lige over hvælvingen, er af eg. Enkelte stykker stammer sikkert fra tårnets ældste spir, men hovedparten af konstruktionen, der er af bindingsværksagtig karakter med kopbånd og dobbelte nagler, må sikkert henføres til genopbygningen efter branden 1609. I syd er der en lille kvist, hvori klokken hænger i en klokkestol, som er lavet af to krumtvoksede egestammer, der snor sig mellem spirets nedre tømmerstykker.

Gulve. I forbindelse med kirkens sidste restaurering blev der ved Haderslev Amts Museum foretaget en undersøgelse af gulvet i skibets sydside (3 × 3 m ud for midtvinduet). Umiddelbart under det daværende bræddegulv i stolene og midtgangens fliser afdækkedes et gulv (fig. 7) bestående af røde munkesten

og kvadratiske fliser af to størrelser (21 og 28 cm i kvadrat); de største var tillige anvendt til afdækning af alterbordet); fliserne samlede sig til firkantede felter, som muligvis markerede grave. Gulvet lå på 10 cm gult sand, som dækkede et ca. 15 cm tykt lag muld og kalk med enkelte murstensbrokker og stumper af tynde gul- og grønglaserede fliser, fortrinsvis ind mod midtgangen. Under dette lag fandtes det fig. 6 afbildede kampestensgulv, som hist og her var flikket med tegl. Gulvstenene, der ikke var meget slidte, standsede i en afstand af 80 cm fra ydermuren, langs hvilken der kan have været en bænk, og op mod midtergangen, hvor de kan være fjernet ved begravelser. Kampestenene, blandt hvilke den p. 642 nævnte mønt blev fundet, lå i muld på et 5 cm tykt lag af rent lerblandet grus oven på den gamle muldoverflade; gruslaget, der lå 65 cm under munkestensgulvet, kan i følge indberetningen være kirkens ældste gulv, men der er dog næppe nogen tvivl om, at kampestensgulvet hurtigt har afløst det.

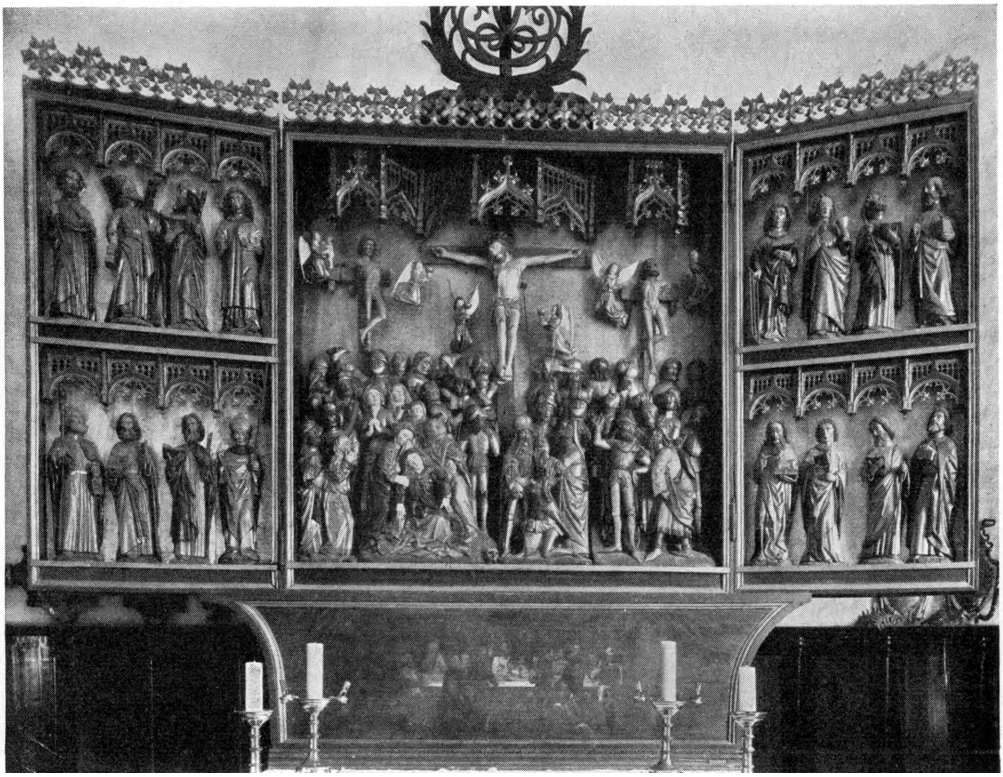
Kirken er helt præget af restaureringen 1951—53 (arkitekt H. Mundt); udvendig står den i blank mur med blytage, hvidkalkede vindueslysninger og gesimser; vinduesrammer af jern med blysprosser har afløst støbejernsrammer fra 1853[8]. Gulvene er af røde munkesten, korgulvet hævet to trin over skibets, apsidens eet over koret og skibets vestende tre. Loftsbrædderne er gråmalede og bjælkerne rustrøde; indtil sidste restaurering var der under bjælkerne ophængt et fyrreloft, der ved profilerede lister var inddelt i store rektangler, hver bemalet med kvadrater. Da loftet fjernedes, fandt man to indskrifter på den femte bjælke fra øst: »Denne Loft blev lagt under Bjælkerne 1776. — Loftet blev igen lagt 1862 af H. Söth i Kolsnap, Carl Peter Hjernö, S. Fisker og Peter Lauesen Schmidt«. — Ved synet 1711 havde kun 12 alen »panelet loft« (rtk.).

Vindfløj. På spiret er der fløjstang med kugle og hane, sikkert den der 1745 blev opsat efter en reparation[8].

Kalkmalerier. Foruden de nævnte, hvidmalede fuger på korets overvægge, ser det ud, som om stenene i vinduesstikkene samme sted er forsynet med små, hvide trekanter.

INVENTAR

Alterbordet er middelalderligt, sikkert fra gotisk tid, og består af en kvaderstensskal omkring en stor munkestensniche. Bordets bagside er af munkesten med undtagelse af det nederste skifte, der er af kamp, og af hvilket mindst 30 cm nu er skjult ved korgulvets hævning 1951—52; desuden sidder der forneden to hjørnekvadre. Foroven er der muligvis aftaget eet eller to skifter. I bagsiden, der måler 190 cm i længden, er der en 63 × 56 cm stor, fladbuet niche, der åbner sig ind til et 65 cm dybt hulrum, som ved en øst-vestgående

Hude 1910

Fig. 8. Nustrup. Altertavle (p. 651).

halvstensmur er delt i to rum, i syd et ca. 55 cm bredt med spidsbuet tøndehvælv og i nord et andet, kun 25 cm bredt med skråloft. I det brede rums østvæg er indmuret en munketagsten med hulsiden indefter.

Alterbordspanel, sikkert fra 1500'rnes tredie fjerdedel, men omsat, med fire foldeværksfyldinger på forsiden, tre (der nu vender på hovedet) på sydsiden og tre glatte mod nord; alle fyldinger har karnisagtige rammelister på de tre sider og skråkant forneden. Det mellemfaldende rammeværk er glat, men i indberetningen o. 1910 er der vedføjet en skitse af renæssanceprofileret rammeværk[16].

Panelet er nymalet med blåt rammeværk og brune fyldinger; ifølge indberetningen 1923 fra Ernestine Nyrop, der dette år malede og istandsatte inventaret, havde forsiden dengang oprindelige farver: rammen gråblå, lyse, rødbrune felter; endestykkerne var egetræsfarvede, den nordre, glatte betegnedes som ny.

Altertavlen (fig. 8) er en gotisk skabstavle med fire fløje, nordtysk, nederlandsk påvirket arbejde fra o. 1475, med predella- og fløjmalerier fra 1756. Den er sikkert fra samme værksted som Varnæs (Åbenrå amt), selv om visse

forskelle viser, at forskellige hænder har været i arbejde på de to tavler, men enkelte apostelfigurer er næsten identiske.

Midtskabet indeholder en figurrig Golgathascene (40 personer ved korsets fod). Kristus og røverne hænger på glatte kors (røverne på T-kors med armene brækket bag om T-armen); omkring Kristusfiguren, der har snoet tornekrone, halvtlukkede øjne, smalt lændeklæde med midt- og sidesnip og krydslagte fødder, svæver fire engle, men kun de to har bevaret deres kalke, hvormed de skulde opfange blodet fra vunderne. Engelen ved fødderne er nu anbragt ved den onde røver (hvor der skulde være en djævel med sjælen), men taphullet i korsstammen under Kristi fødder viser dens oprindelige plads. Mens den sjælebærende djævel således er forsvundet, ses en svævende engel med den gode røvers sjæl, en lille, nøgen barneskikkelse med hænderne i bedestilling (fig. 17). Folkemængden er ret skematisk skåret, rækkevis ordnet, og de svage forsøg, billedskæreren har gjort på et dramatisk samspil, er ikke alle lige vellykkede; de tungerækkende (fig. 10) og grimasserende ansigter synes kun stivnede masker, selv om der ikke kan være tvivl om, at minespillet har været mere nuanceret i den middelalderlige staffering end med Richters grove barokpensel; trods den sene overmaling kan det dog ses, at træskæreren har frembragt nogle karakteristiske landsknægtfjæs (fig. 11). Bedst er vel ypperstepræsten lykkedes, som han står (med bispehue) med fremskudte læber og et veltilfreds udtryk i sit fiffige ansigt, mens han regner på fingrene. Golgathascenen er skåret efter et da gængs forlæg, som de forskellige billedskærere har varieret efter behag. Tregruppen: Maria-Maria-Johannes (fig. 9) genfinder vi således nøjagtig på Kating-tavlen i Sydslesvig, hvis mester må have haft adgang til det samme forlæg, og i Golgatha-scenen på Stenbergtavlen (ligeledes Sydslesvig), der opviser indtil 70 personer under korsene, er der ligeledes slægtskab i motiverne.

Folkemængden er skåret i seks grupper, de fire forreste i helfigurer, den bageste række kun i halvfigur, een gruppe på hver side af korset og begge anbragt på en fyrrebjælke. Der gør sig en mærkbar kvalitetsforskel gældende mellem gruppen med Maria til venstre og ypperstepræsten til højre over for de øvrige grupper. De to førstnævnte grupper er skåret af en dygtigere billedskærer, mens de andre gruppers storhovedede, storøjede og stormundede personer er udført af en mere konventionel snider. Over Kristus og røverne er der tresidede baldakiner med stavværksvinduer og æselrygbuer — den midterste med korsblade — med en bort af fiskeblærer på undersiden, hvor de midterste danner en kølbue, som ender i to korsblomster.

Tavlens to inderste fløje er ligeledes skabe, etagedelte, med plane kølbuebaldakiner, der har halvcirkulær underkant, over 16 stående figurer, fire og fire i hvert felt; fiskeblærerne på baldakinernes underside flankerer her en cirkel med trekløverfelt. De fire figurer, der står nærmest midtskabet, er helge-

V. M. 1952

Fig. 9. Nustrup. Detail af altertavle (p. 652).

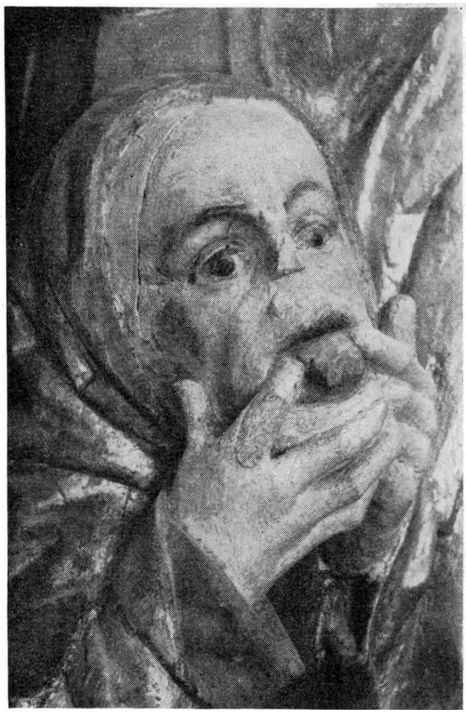
ner, øverst i nord S. Vincentius (med møllesten), nederst en bispehelgen (fig. 13), øverst i syd S. Laurentius (med rist) og nederst Johannes døberen (med lam på bog), de øvrige 12 er apostle, nu tildels uden eller med forkerte attributter.

Øverste række i begge fløje, fra nord: 1) (fig. 12) med bog i venstre og uden attribut i højre hånd, 2) (fig. 12) Andreas med bogpose og korset bag sig, han drejer overkroppen energisk mod 3) Jakob den ældre med bog i højre, hue på hovedet og nu kølle i stedet for vandringsstav; også han indtager en stærk kontrapostisk stilling, mod Jakob, 4) (sydfløjen) Johannes evangelist, skægløs, velsignende kalken, 5) med lille (sekundært) spyd i højre, bog i venstre, 6) sikkert Peder, en skaldepande med bog i venstre og nu manglende højre hånd (nøglen ses nu, sikkert fejlagtigt, hos nr. 8). — Nedre række: 7) Judas Thaddæus med bogpose i venstre og kølle i højre hånd, 8) bog i højre og nu sekundær nøgle i venstre, 9) (fig. 13) med bog i højre og sekundær økse i venstre hånd; øksen er Matthias' symbol, og et øksehoved skåret i eet med figuren findes hos nr. 12. 10) (sydfløjen) Matthæus eller Jakob den yngre, skægløs, med bog i højre og med sekundær kniv (Bartholomæus' symbol) i venstre, 11) med bog i højre og nu uden attribut i venstre, 12) Matthias, støttende begge hænder på øksehovedet (skaftet mangler). Ifølge restaurators beretning er alle apostelfigurerne på bagsiden nummereret med minuskelbogstaver, og tilsvarende bogstav var malet på bagklædningens kridtgrund.

Mens midtskabets figurgruppe har sin styrke i helhedsvirkningen, hvor den »gode« gruppes mange opadvendte ansigter har frembragt en virkningsfuld bevægelse mod skildringens hovedperson, virker figurerne i sideskabene ifølge sagens natur enkeltvis. Vi har her en tredie billedskærer for os, og den bedste; skønt der ikke er tale om større individualisering, og skønt variationerne i stillingerne indskrænker sig til kontrapost og hoveddrejninger, er udtrykkene mere sjælfulde end hos midtskabets skikkelser og trækkene finere; den ungt virkende bispefigur (fig. 13) i fuldt liturgisk skrud er især følelsesfuldt skåret, asketisk, alvorlig, intens i sit kald. Ingen af billedskærerne kommer dog helt på højde med Halktavlens (p. 454). Over midtskabet og de to inderste skaber er der en række fritskårne, gotiske fantasiblomster, omtrent som dem i Halk, men ikke så store. Midt- og fløjskabene er sinket sammen på gering, mens yderfløjene er bladet sammen, med gering på forsiden; desuden er der midtrevler på bagsiderne, alle fastnaglet med store, oprindelige smedejernssøm; rammeværkets profiler er en stejl karnis, mens yderfløjens fylding er skråkantprofileret ligesom den smalle slagliste på den søndre yderfløj. I alle skabsvæggene er der boret store huller for lufttilførsel, når tavlen stod lukket.

Ved istandsættelsen 1954—55 viste det sig, at Richters nadvermaleri på predellaen var malet på et nyt brædt, der var lagt oven på det gamle, der på rød, stjernestrøet baggrund havde rester af en Veronicadug holdt af to engle. Predellabrædtet, der ligesom den øvrige predella, er af fyr, blev aftaget og ophængt bag på altertavlens fodstykke.

Tavlen, der i det hele er meget velbevaret, står med Benjamin Richters staf-

V. M. 1952
Fig. 10.

V. M. 1952
Fig. 11.

Fig. 12. V. M. 1952

Fig. 13. V. M. 1952

Fig. 10—13. Nustrup. Detailler af altertavle (p. 651 ff.).

fering og malerier fra 1756. I et brev[17] til bispen af 22. marts skriver kirkeværgerne, at brøstfældigheden på altertavlen kun angår »stengel-værket«, »som er af ingen større betydning«. Den »forreste part« af tavlen er billedhuggerarbejde, der på menighedens begæring skulde forsølves og forgyldes med ægte sølv og guld, som det har været, dog med den forskel at grunden her skal forsølves og med »siø-grønt eller blaat overmales«. På den anden part af tavlen skal Kristi lidelse findes udi otte divisioner, som vendes om i fastetiden, der efter menighedens ønske skal males ligeså »propre« som den har været og forsølves og forgyldes. På den tredie part af tavlen (dvs. yderfløjene) er der en engel og Sancta Maria »i fuldkommen Størrelse« (altså bebudelsen); i stedet for skal der »i lige størrelse« males Kristi opstandelse og himmelfart, »som på Paasketider vendes om til Christi Himmelfartsdag«. Neden for altertavlen (dvs. på predellaen) er malet et mandshoved (d. e. Veronica-dugen), der skal erstattes af nadverens indstiftelse. Værgerne oplyser endvidere, at de sammen med en mand fra hver by den 12. marts mødtes med maler Benjamin Richter fra Åbenrå, og da mændene fra hver by var blevet enige om tavlens prydelse, sluttedes der akkord med ham om at udføre arbejdet for 200 rdl. på egen kost. Stængelværket og navnetavlen (jfr. nedenfor) anslås til 5—6 rdl. Den 22. april 1756 skrev herredsprovsten til bispen, at den gamle forgyldning på altertavlen samledes nøje, »i Haab om at afhænde det til en Jøde«, kirken til gode. I det samme brev betegnes træværket som stærkt, og det siges, at forgyldningen i det hele er bevaret. Hvorledes det nu end forholder sig med det, er der i alt fald i dag næppe bevaret mange kvadratcentimeter af den oprindelige guldbelægning; nu ser man kun nogle spredte pletter i kroge og folder, som røber deres tilstedeværelse ved kridtgrundens tykkelse, og Richter har sikkert her som i Halk (p. 456) ladet en arbejdsmand skrabe de middelalderlige farver af, fordi kridtgrunden formodentlig var løs. Tavlen står nu, efter P. Kr. Andersens istandsættelse 1954—55, med Benjamin Richters farver med ny, forsølvet baggrund og rigelig guld på dragter og i øvrigt sølvrustninger og brogede klædninger samt rødt rammeværk; den er af en udmærket virkning, men de barokke farver giver kun en svag forestilling om den rene, kraftige middelalderstaffering.

Malerierne, der er i Richters vanlige manér — predellamaleriet dog ringere end de andre — forestiller: Bønnen i Gethsemane, Judaskysset, for ypperstepræsten, for Pilatus, hudstrygningen, bespottelsen, Golgatha, gravlæggelsen, samt på yderfløjenes ydersider: Opstandelsen (med dannebrogsfane) og himmelfarten; på predellaen, malet på nyt brædt: Nadveren. På midtskabets nederste kant: Anno 1756.

Da altertavlen 1756 gennemgik den grundige istandsættelse, skænkede menigheden ialt 304 mark, hvorfor der blev opsat en tavle med givernes navne

E. M. 1952
Fig. 14. Nustrup. Maria med barnet (p. 658).

E. M. 1952
Fig. 15. Nustrup. S. Laurentius (p. 658).

på korgitteret (sml. nedenfor); det var snedker Peder Melsen i Bæk, der foretog de snedkermæssige reparationer, mens Laurids Hansen af Brøndelund lavede det endnu i dag bevarede kgl. majestæts navn og krone[8], der blev sat op foroven på tavlen (jfr. fig. 8) under det lille processionskrucifiks.

1844 maledes og oppudsedes tavlen af M. I. Løbner[8]; det har næppe drejet sig om store sager, men i alt fald har han med rød farve overmålet årstallet 1756, der skimtes under storfeltet.

1954—55 rensedes og istandsattes tavlen af P. Kr. Andersen; baggrunden fornyedes i ægte sølv, der laseredes med guld. Det kgl. navnetræk fjernedes og anbragtes over præstedøren i korets sydside, mens processionskorset anbragtes på skibets nordvæg.

På tavlens bagside er fastsømmet et knap 1 meter langt brudstykke af et gesimsbrædt eller lign., med renæssanceprofiler og reliefversaler: »Si deus pro nobis, quis contra nos. Ro. 8 1624« (»hvis Gud er for os, hvem er da imod os«). Det er uvist, hvorfra stykket stammer.

Fra katolske sidealtertavler stammer to store figurer, begge fra sidste halvdel af 1400'rne.

1) *Maria med barnet* (fig. 14), 165 cm høj med krone og fodstykke, er af den for tiden karakteristiske »yndige« type, med et buttet, lidt barnligt ansigt, med høj pande, et svært hår, der i bølgende slangekrøller falder ned over skuldrene og når til albuerne; det påklædte, krølhårede Jesusbarn sidder på hendes højre hånd og strækker armene ud mod den nu forsvundne genstand, moderen har holdt i den graciøst fremstrakte venstre hånd. Mens barnet kun har en fodlang kjortel på med vide ærmer, er Maria iført en underkjortel med lille, rund halsudskæring og herover en stofrig overkjortel, der i modsætning til underkjortelens stive, parallele folder er stærkt bevæget. Begge hendes små, tynde og spidse skonæser er synlige. Kronen har een oprindelig og tre nye korsblomsttakker. Figurerne står nu med en 1955 afdækket maling, der kan gå tilbage til 1751, da maler Johan Brockmann fra Åbenrå malede karle- og kvindestolene, bigte- (dvs. skrifte-) og degnestol samt krucifikset og de gamle billeder[8]. Over denne staffering lå en yngre med samme farvefordeling. Marias krone okkergul med rød underrand, håret brunt, underkjortelen hvid, overkjortelen blå; Jesusbarnets dragt rød, begges karnation bleg med lidt rødt på kinderne. På triumfvæggen mod nord, sikkert den oprindelige plads.

2) *S. Laurentius* (fig. 15), nu uden rist, 148 cm høj med fodstykke. Han er fremstillet som en ung mand med tæt, krøllet hår, lagt i symmetriske krøller over panden, et lidt fedladent, noget uregelmæssigt ansigt med ret store øjne, smal næse, kødfulde læber og lille dobbelthage. Han er iført diakonens sædvanlige dragt, med opstående krave; i venstre hånd holder han en tyk spændebog; højre fods spidse skonæse er synlig. Stafferingen, fremkaldt 1955 under tilsvarende lag, er sikkert samtidig med Marias: rød overkjortel over brun underdragt, hvid krave. Før 1955 på skibets nordvæg, nu på sydvæggen. Hvis figuren repræsenterer kirkens værnehelgen, har den utvivlsomt haft plads på triumfvæggen mod syd i korrespondance med Maria-alteret på den anden side af korbuen.

Altersølv. Kalk, anskaffet 1784, efter at den forrige var gået tabt ved degneboligens brand[18], med senere bæger, nu 22 cm høj. Foden, der er opdrevet i otte høje tunger med tilsvarende fodplade, går igen på flere af værkstedets kalke (se f.eks. Vedsted sygekalk p. 636); på en af tungerne er der et stort, støbt, pånittet krucifiks. Mens guldsmeden ellers ynder de midtdelte, riflede knopper, har han her anvendt en renæssanceagtig knop, oval i tværsnit, med

E. M. 1937

Fig. 16. Nustrup. Døbefont (p. 660).

små rudebosser og herimellem opdrevne, spidse blade. Bægeret er nyere; på foden er graveret kursiv: »Udi Hr. Provst Th. Wangs Tiid og Kircke Wærgernes L. Hübschmann, C. Lauritzen 1784«. Under bunden: »Nostrup Kalck« og »W. 40 L me(!) Abelad Teller« samt to gange stempel CO i cirkelfelt for Claus Otzen, Haderslev (Bøje 1581). *Disk* med graveret cirkelkors og de samme stempler. *Oblatæske* fra o. 1675, Augsburg-arbejde, oval, 11,4 cm lang, med fodplade, opdrevet pærestav på låget, der samtidig bærer et graveret alliancevåben, det højre med vandret midtbjælke, det venstre vistnok en gedde, samt indprikket: »Til hørende Nustrup Kirke«. Under bunden Augsburgs bymærke og mesterstempel D W i fladoval, for David Winterstein[19], samt oldermandsranke. *Vinkande* 1927, samt, ude af brug, en *vinkande* fra 1846[8] af københavnsk porcelæn, hvid, med forgyldt kirkenavn og årstal under bunden; tilhørende skål.

Sygekalk 1792, da der af tavlepengene blev betalt 27 rdl. 2 mk. 4 sk. for en forgyldt sygekalk og disk[12]; 13,5 cm høj, på bred, rund fod med fodplade, i eet med knoppen, der har spidsovalt tværsnit; trindt skaftled, udsvajende bæger. Den under foden fastloddede oblatæske har fire ens stempler: C G B i rektangel, for Claus Guldager Bjørn i Ribe, som fik borgerskab 1807 (Bøje 2479). Glat disk. 1761 leverede guldsmed Bøtticher (Bøje p. 357) en †sygekalk og -disk, da det gamle sæt »af Bly« var ubrugeligt[18], men dette sæt ødelagdes ved præstegårdens brand 28. okt. 1769, hvorefter et nyt tsæt blev bestilt hos Ribe-

guldsmeden Jens Jensen Due (ikke hos Bøje) for 38 mk. 40 sk., der blev taget af tavlepengene, plus 6 lod af den forrige kalk[20]. Også denne kalk må være gået til.

Alterstager. Kirken har to par sengotiske stager, henholdsvis 28,5 og 29 cm høje, det første par hvilende på siddende løver, hvis fodstykke på de tre sider har fem runde huller, men også det andet par bærer under fodskålen spor af, at stagerne har hvilet på løver (eller ben). De er ens profilerede, med lav, klokkeagtig fodskål, opad smalnende cylinderskaft med tre skarpe ringe og lyseskål med to brede huller adskilt af en skarp ryg. Til løvestagerne har hørt to lysepiber med omvendt kroneagtig krave (ses på ældre fotografier). — 1845 hvidlakerede man to †alterlamper[8] (formodentlig til petroleum).

Processionskrucifiks (fig. 18), samtidigt med korbuekrucifikset (p. 661). Figuren, nu uden arme, 32 cm høj; ansigtet skåret for sig. Korset 188 cm højt. Istandsat 1954—55; farver som korbuekrucifikset. Før 1954 oven på altertavlen, nu på skibets nordvæg.

(Brudesmykke). 1854 meddeles, at præsten hverken holder brudesmykker eller kristentøj[5].

Messeklokke (fig. 23), sengotisk, skriftløs, 17,5 cm høj, 21,5 i tvm., stærkt udsvajet, med spinkel rundstav ved slagringen og fals under kronen, ellers glat. Klokken hænger i sin oprindelige bom mellem to tagspær i korets vestlige fag over et hul i hvælvet til klokkerebet (nu tilmuret forneden).

Alterskranke 1859, med støbejernsbalustre af de på egnen almindelige akantustræer; skranken afløste et »sprinkelværk« fra 1727[8].

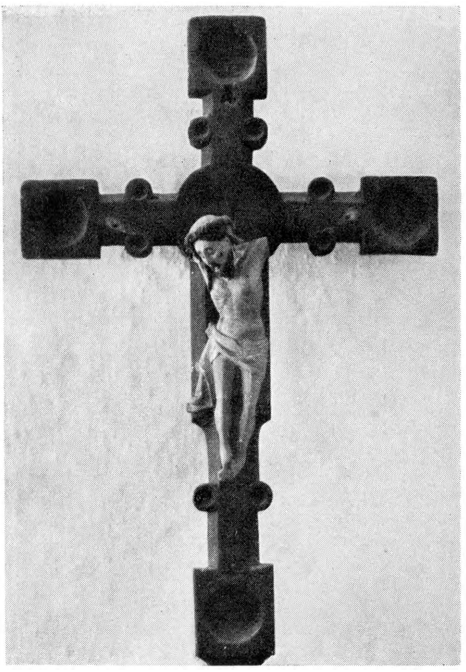
†*Korgitter*. 1746 opføres en udgiftspost »for at opsætte Krucifikset over Brixdøren«[8], og i det under altertavlen nævnte brev (p. 656) til bispen fra 1756 siges, at der på »brixdøren« skal tre svibbuer med vandfarve og en smuk tavle, »hvorpaa hvert Menneskes Navn males med sit Quantum, hvad han haver givet«[17].

Døbefonten (fig. 16), romansk, af granit, er enten et svendestykke fra Haderslev-værkstedet eller en ret plump efterligning af dets rankefonte med hoveder, nærmest beslægtet med den fine Skrydstrupfont. Den lave, 93 cm brede kumme, der hviler direkte på foden, så fonten kun måler 67 cm over gulvet, har (mod vest) et stort, 13 cm fremspringende mandshoved med nødtørftigt huggede detailler, øjne, næse, mund og antydede ører, glat hårkalot med svag midtskilning. Kummens side er i øvrigt vandret delt af en flad rundstav; i det øvre felt er hugget en mindre, i nedre en større bølgeranke. Mundingsprofilet er en rundstav, hvis øvre riller ligger i oversiden. Foden, med øvre rundstav, er firkantet med stærkt skrånende, trapezformede sider, hver med et buefelt, hvori ses 1) halvrosetagtigt ornament, 2) enkelt, stiliseret træ, 3) rigere, stiliseret træ, 4) to modvendte fugle med stærkt busket hale på hver side af en

V. M. 1952

Fig. 17. Nustrup. Detail fra altertavlen. Engel med den gode røvers sjæl (p. 652).

E. M. 1952

Fig. 18. Nustrup. Processionskrucifiks (p. 660).

stiliseret plante. På hjørnerne store, skarpkantede, foroven afrundede knopper. Nu midt i koret (Mackeprang: Døbefonte p. 334).

Dåbsfad o. 1575, af sydtysk arbejde, 51,5 cm i tvm., med drevet fremstilling af bebudelsen i fadets bund, omgivet af to cirkulære rammer, den inderste med minuskler, den yderste med majuskler, uden sammenhængende mening; på randen de vanlige, stemplede ornamenter. Fadet er nu øget med en ny, bred rand af messing. Ny *dåbskande* af messing. Ang. kristentøj, se under brudesmykke.

Korbuekrucifiks, gotisk, fra begyndelsen af 1400'rne, ejendommeligt, svarende til kirkens processionskrucifiks (p. 660) og til korbuekrucifikset i Agerskov (Nr.-Rangstrup hrd.). Den lille figur, knap 90 cm høj, har langt, magert ansigt, tovsnoet tornekrone og lokket tveskæg. Øjnene er halvtåbne, den lille mund slap. Armene er næsten vandret strakte (venstre hånds fingre mangler), kroppen slank, med antydede ribben og stort spydsår. Lændeklædet er knyttet i højre side med knude over en lang flagresnip, skinnebenene ret skarpe, fødderne krydslagte. Det store kors har glat midtparti, affasede kanter med halvrunde, hulede skiver; armene ender i firpas. Krucifikset, der endnu 1910 hang over korbuen, hvor det atter har fået plads efter istandsættelsen 1954—55, har en staffering, der sikkert er udført af Joh. Brockmann 1751 (se under

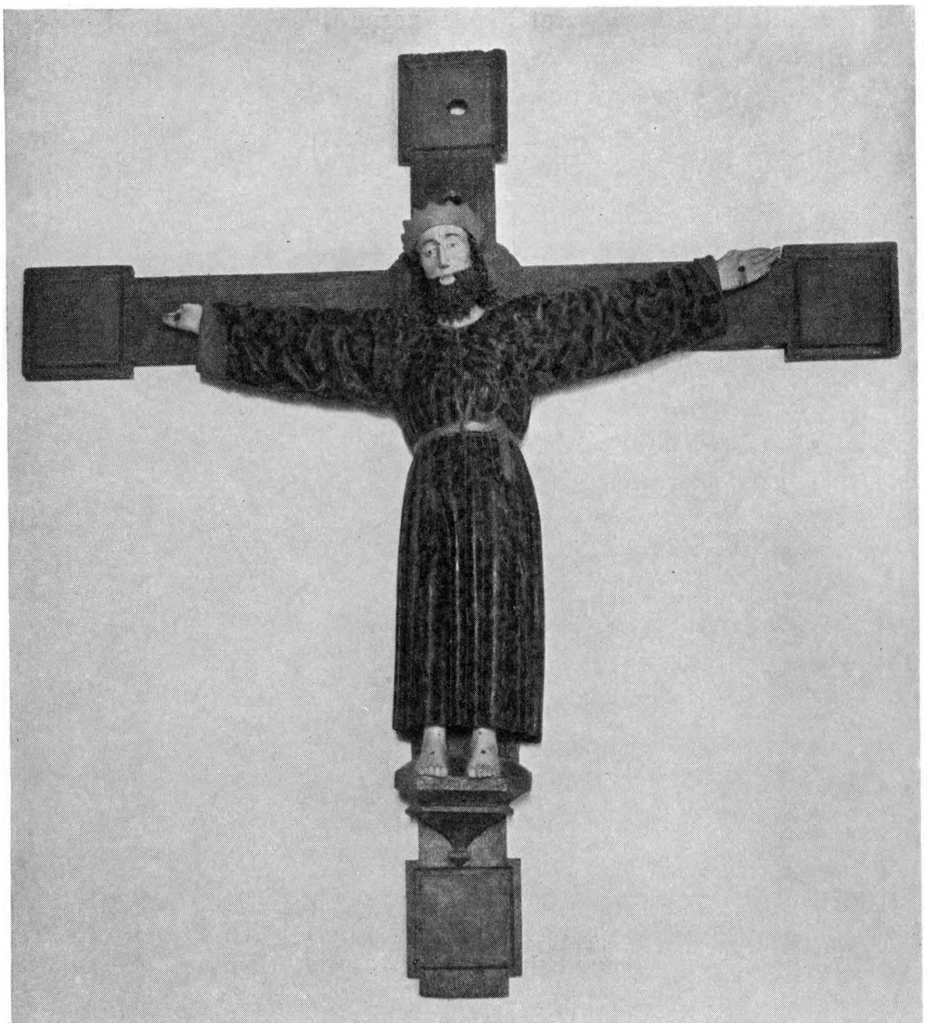
Mariafiguren p. 658), mørkebrunt hår og skæg, grøn tornekrone, bleg karnation med blod ved sårene; korset er vissengrønt med sorte firpasfelter, hvori INRI og skriftsteder.

»S. Hjælpen«-krucifiks (fig. 19). Påklædt, kronet, sengotisk krucifiks fra slutningen af 1400'rne. Figuren, 135 cm høj med kronen, der nu har mistet alle sine blomstertakker, står med udbredte arme foran korset på en gotisk profileret konsol, der er skåret i eet med figuren. Fødderne er let adskilt, og både i hænder og fødder ses naglegabene, men i alt fald i fødderne ingen nagler. Hovedet hælder en smule til højre, men øjnene er åbne. Både håret og det kraftige fuldskæg falder i tætte krøllokker. Den lange kjortel, tunica manicata, der har lille, rund halsudskæring, vide ærmer med små opslag og næsten når til fødderne, holdes sammen af en rem, hvis frie ende er stukket ned mellem rem og krop. Det spinkle kors er glat, med kvadratiske udvidelser for enderne og forneden en bred tap til anbringelse i et fodstykke eller en bjælke.

Krucifikset restaureredes 1954; bortset fra korsets senere egetræsmaling var stafferingen Benjamin Richters (sml. altertavlen): brun tunica med store, sorte fligeblade; korsets egemaling fjernedes, og Richters kraftige grønne farve fremkaldtes i god stand. Der var ikke bevaret spor af den oprindelige staffering.

Det fuldt påklædte krucifiks tilhører som type kristenhedens ældste korsfæstelsesfremstillinger, hvis berømteste eksempel er »Volto Santo«, det undergørende krucifiks der endnu findes i domkirken i Lucca, og som ifølge legenden skal være skåret i cedertræ af ingen ringere end Nikodemus. Især i 1400'rne fandt denne figur, til hvilken hele Europa valfartede (også kong Erik Ejegod har besøgt den) mange efterlignere, både i træ og maling. Men netop i samme århundrede skete der, især på det europæiske fastland, en sammenblanding mellem denne »S. Hjælper« og en portugisisk helgeninde, en prinsesse, der for at bevare sin uskyldighed over for påtrængende bejlere bad Gud om hjælp; og hjælpen kom i form af et kraftigt udvokset fuldskæg i det skønne ansigt, hvad der atter gav anledning til, at den grumme fader lod sin skæggede datter lide korsdøden. Denne prinsesse, der i legenderne er kendt under forskellige navne, bl.a. Wilgefortis, og hvis legende er direkte udledet af den til »Volto Santo« knyttede legende, blandedes nu ofte sammen med »S. Hjælper«, således at det i mange tilfælde er umuligt at afgøre, hvem det påklædte, kronede krucifiks forestiller.

Imidlertid kan der ikke være tvivl om, at Nustrup »S. Hjælper« intet har med Wilgefortis at gøre. Man kan næppe tillægge det vægt, at Wilgefortislegenden ikke nu kendes fra dansk område, da der findes sikre Wilgefortisbilleder i nordtyske kirker, bl.a. i Rostock, men tilstedeværelsen af de fire kvadratfelter på korsarmene er afgørende. Skønt ethvert oprindeligt malespor er forsvundet også her, kan de kun have givet plads for evangelisttegnene, og

E. M. 1952

Fig. 19. Nustrup. «S. Hjælper» (p. 662).

disse hører ikke til Wilgefortisinsignierne[21]. Om en †»S. Hjælper« i Kliplev kirke, se denne. Ellers kendes fra gammelt dansk område af tilsvarende figurer kun krucifikset i Östra Vram, Skåne.

Prædikestolens ældste dele, rammeværket eller skelettet med søjlerne, er i ungrenæssance, og stolen har da i fuldstændig skikkelse været en yngre slægtning af stole som Stepping og Øsby (p. 341, 490), begge fra 1550'erne, formodentlig fra årene omkring 1575. I 1600'rnes første fjerdedel er stolen blevet gennemgribende ændret, idet den har fået helt nye storfelter (fig. 20—22) og smalfelter; først 1635 har den fået sin himmel (eller fået denne fornyet), trappen er fra 1700'rne.

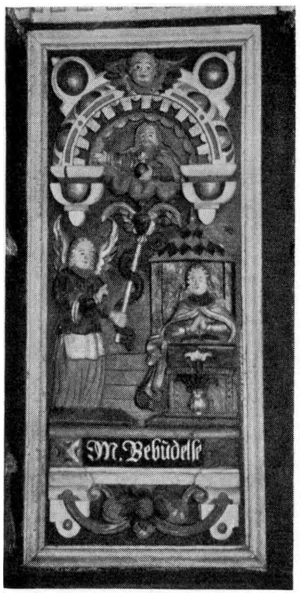
Hvad der oprindelig har været i storfelterne i stedet for de nuværende fyldinger, kan ikke siges, men det er naturligt at antage, at smalfelterne, både i frise- og postamentstykke har været dekoreret med fliget akantusværk som de to ovennævnte stole. Restaureringen 1955 (ved P. Kr. Andersen) viste, at ungrenæssancesøjlerne var skåret i eet med frise- og postamentfremspring. De nuværende stor- og smalfyldinger var fastgjort med oprindelige jernsøm. I storfelterne er der nu naive relieffer fra Kristi liv, regnet fra opgangen forestiller de: 1) bebudelsen (fig. 20), 2) hyrdernes tilbedelse, 3) omskærelsen (fig. 22), 4) kongernes tilbedelse (fig. 21) og 5) dåben, alle under konsolstøttet bueslag med æggestav, tandsnit, indre tungebort og stort englehoved i issepunktet. Under reliefferne er der et lille smalfelt mellem ædelstensbosser og herunder et hængestykke med frugtbundt. Reliefferne virker noget uorganisk i deres karnisprofilerede rammeværk, foran hvilket de springer et godt stykke frem. Felterne i frise og postament er gennembrudte, så bogstaverne er fritskårne, men før sidste istandsættelse var der klistret papir på bagsiden, således at bogstaverne virkede som relief. I frisen læses: »Sic deusd | ilexitmu | ndumut | filium su | umunige« |, i postamentet: »nitumda | retiohan | 13 beati qvi | audiunts | ermonem« (»således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, Johan, 13. Salige de som hører prædikenen«). Det mærkelige ordskille er dels betinget af pladsforholdene, dels af snedkerens forhold til det latinske sprog.

Underbaldakinen er svungen. Ved sidste istandsættelse kasseredes en yngre opgang til fordel for en ældre med udsavede flammebalustre og rankeværk, der var henkastet på loftet.

Himmelen, der har reliefskåret årstal 1635, er polygonformet, med midtpolygon under loftet, hvori ses Kristus med verdenskuglen i skyer; fire korsfelter udgår fra midtpolygonen, hver med en lille diamantbosse, mens der er små englehoveder i de sekskantede mellemfelter. Topkartoucherne, med fugle på hver side af et drejet spir, viser bruskbarokt indslag med øreflipvolutter. De indeholder, fra øst: 1) Jesumonogram, I H S, 2) due med oliegren, på søjle, flankeret af H N, 3) våben med fugl og samme fugl som hjelmtegn, flankeret af H O, 4) kronet C 4, 5) bomærkeskjold med sammenskrevet I A og flankeret af samme initialer, 6) bomærkeskjold flankeret af I N S og 7) skjold med 1635 (ingen af bogstaverne kan henvise til præsten). Glat, gennemløbende frise. Udsvejfede nedhæng med englehoveder, større englehoveder i sammenstødene.

I stolen en svingbænk med svejfet underkant og indskåret 1690. Stol og himmel står nu med deres oprindelige, brogede staffering, der fremkaldtes 1955 under flere farvelag, hvoraf det øverste var egetræsmaling med kulører, der kunde gå tilbage på en 1700tals staffering.

Stoleværket er fra kirkens sidste istandsættelse, med svære muslingeskaltopstykker (billedskærer Walther Nielsen, Fladerslev). Af det tidligere stoleværk

E. M. 1952

Fig. 20—22. Nustrup. Detailler af prædikestol (p. 664).

(sml. fotografiet i Haupt fig. 621) er der tre gavle bevaret på loftet, de to muligvis fra 1727, da der blev gjort nye stole, mens de gamle blev »forfærdigede«[8]. De har to fyldinger og den ene to spir. Stafferingen er blåt rammeværk og marmorerede fyldinger. Den tredie gavl er formodentlig fra 1846—47, da kvindestolene og mandsstolene istandsattes af Mikkel Løbner[8]. 1846 fik kvindestolene rygstød ligesom mandsstolene[5], hvad de tidligere havde manglet. — 1751 maledes karle- og kvindestole, †skrifte- og †degnestol af Joh. Brockmann, Åbenrå[8]. Angående en stolerest fra 1574, se under pengeblok.

Kirkekiste, senmiddelalderlig, svarende til den i Skrydstrup, nu uden bund og læddike, og med løse sider, 138 cm lang, 51 bred og 52 høj. Siderne har været stødt sammen med false og sammenholdt af korte jern-vinkelbånd. Af de talrige, alle tværgående jernbånd, er de fleste nu borte. På våbenhusloftet.

Orgel 1893 fra Marcussen og søn, Åbenrå, udvidet 1944 og helt ombygget 1951—52. To manualer, fodpedal, 10 stemmer. 1812 foreligger forslag til et orgel ved orgelbygger Worm[22]. 1813 skulde urmager Christen Berg i Løgumkloster bygge et nyt orgel til Nustrup med otte stemmer ligesom det stedlige orgel[23].

†*Pulpitur* i skibets vestende beskrives således af P. Kr. Andersen 1939: »Dets forside er drejede balustre, ret kraftige, tømmerværket under det er ligesaa, et par fremspringende bjælkehoveder har profilafslutning ... næppe ældre end engang i forrige århundrede.«

Pengeblok, o. 1700, svarende til Skrydstrup, ottesidet, jernbundet, fastgjort

på et fyrrebrædt, en rest af en stolegavl, med indskåret ungrenæssancemaske og reliefskåret 1574. Blåmalet.

Mindetavle. »Anno 1751 Er paa Kierkens bekostning Bigte-Stolen [d. e. skriftestolen], Degne-Stolen og alle udi Kierken saa vel Mand som Quinde-Stole prydet og stafferet Da Sognedegn Iürgen Hübschman(n) og Sogne Foget Niels Hansen af Beck vare Kirke Værgere«; i det ene hjørne forneden står malerens navn: »Joh. Hinr. Brockmann pinxit« (sml. p. 658). Enkel profilramme; indskriften, med grå fraktur på sort, omgivet af hvid kartouche dannet af båndarkantus, foroven med englehoved. 130 × 102 cm. På orgelskabet.

Lysekroner, lampetter, salmenummertavler og pengebøsser er alle fra sidste restaurerings tid. Kirkeskibet, model af skoleskibet »Danmark« er skænket 1950.

Ligbåre fra 1700'rne, stor og svær, med profilerede knægte på begge sider af benene og svejfede tværrevler. Sortmalet. På våbenhusloftet. Sammesteds nyere, båreagtig *kistebænk.*

Klokke 1852, støbt af P. P. Meilstrup, Randers. 1847 sluttedes kontrakt med urmager Iversen i Haderslev om istandsættelse af den revnede †klokke for 65 rdl.[8]. Også mechanicus og urmager Engel fra Haderslev havde givet tilbud, men Iversens var billigst[5].

Messeklokke, se foran p. 660.

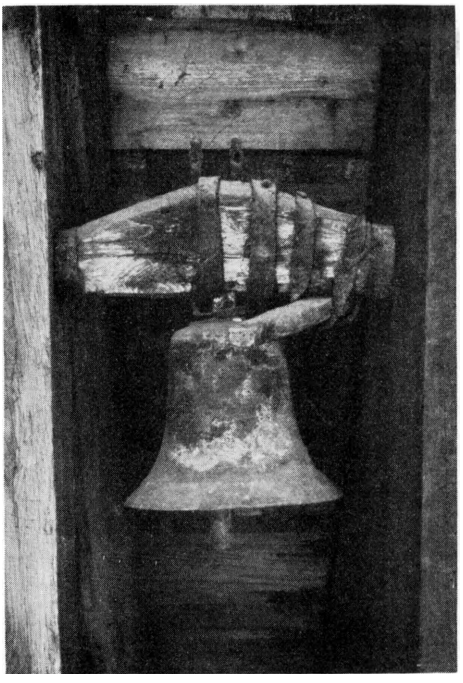
GRAVMINDER

To *mindetavler* fra 1921 af sort granit over 53 i verdenskrigen 1914—18 faldne fra sognet; i våbenhuset.

Gravsten. 1) O. 1655. Anno 1655 har Jep Andersen til Beck, herredsfoged i Gram herred ladet forfærdige denne begravelse og sten; han døde 24. april 1670, 58 år gammel; hans hustru Mergreta Jeppis døde 13. nov. 1659 i sit □ år. Herunder hviler også Thomas Ollufsen i Beck, »sandtman« i Gram herred, død i juni 1627, 44 år gammel. Stor, hvidgrå kalksten, 236 × 160 cm med versalindskrift på tysk. Det store, ovale skriftfelt, der indfattes i en barokramme, flankeres af smalle rektangulære felter, hvori Kristus med korset og Kristus med sejrsfanen. Over og under disse er der firkantfelter med religiøse indskrifter (Matth. 10, 38, Marc. 12, 25, Luc. 25, 43 og Johs. 11,25). I hjørnerne er der store medailloner med evangelisterne, mellem de øvre et ovalfelt med engel, der holder to slidte skjolde med utydelige initialer, mellem de nedre et hjerte.

Denne sten er særlig interessant, fordi stenhuggeren på dens bagside har påbegyndt udhugningen af en rustningsklædt mand (fig. 24). På skibets sydvestre gavlhjørne.

2) O. 1692. »In diesem Schlafkammer ruhet ...« mag. Petrus Jordt, forhen

E. M. 1952

Fig. 23. Nustrup. Messeklokke (p. 660).

E. M. 1952

Fig. 24. Nustrup. Påbegyndt figurrelief; på bagsiden af gravsten nr. 1 (p. 666).

ærkediakon i Haderslev i 11 år, dernæst præst i Nustrup i 6 år, »selig entschlafen« [faldt i krigen] i marts 1659 i sin alders 30. år, samt hans successor, Iohannes Velleius [d. e. Wedel], tidligere præst i Nustrup i □ år, død 2. jan. 1692, tillige med fru Dorothea Ölegardt von Ahlefeldt, der fødte sin første ægtefælle 11 sønner og een datter, sin anden fire sønner og een datter, død 16□. Desuden nævnt to børn, Jacob Jordt, død 3 år gammel og Christina Jordt, død 2 år gammel. — Stor, hvidgrå kalksten, 219 × 148 cm, med rektangulært skriftfelt, hvis fordybede versalindskrift er på tysk. Skrifttavlen flankeres af snosøjler, hver under et skjold med våben og initialer for Jordt og Wedel, mens enkens våben og initialer står over skriftfeltet. På søjlerne indskrifter fra Job. 19 og Philip 3, under søjlerne timeglas og herimellem fladoval med gravskriften over børnene. Nu i skibets gulv, tidligere nordligt i koret[24].

3) O. 1704. Niels Jensen, degn til denne menighed, død ... aug. 1704. Brunlig kalksten, i fire stykker, 70 × 44 cm, med fordybet versaltværskrift. På loftet.

4) O. 1773. Jørgen Hybschmann, fordum sognedegn til Nustrup, født 18. juli 1687, død 10. april 1762, 74 år, 9 måneder og ... gammel, og Anna Maria Hybschmans, født 25. juli 1710, død 15. nov. 1773, 63 år og 4 måneder gammel. Hvidgrå kalksten, 176 × 109,5 cm; tværskrift med skriveskrift og store skønskriftsbogstaver, der fylder hele fladen; hulet kant. På kirkegården[25].

5) O. 1789. Sognedegn Ludewig Hübschman, født ... juni 1733, død .. 1785 52 år og 3 måneder, med hustru Kierstina Hübschmann, født .. aug. 1737, død 22(?) sept. 1789, 46 år gammel. Religiøs indskrift eller vers. Rød, ølandsk kalksten, 181 × 120 cm, i fire stykker. Hele fladen optages af den fordybede gravskrift med versaler, navnene med store skønskriftsbogstaver, den gudelige skrift med skriveskrift. Tværriflet kant inden for hul-led. På kirkegården[25].

6) O. 1786. Provst Thomas Wang, født i Fladstrand i Vendsyssel 1709, kaldet til sognepræst i Skrydstrup 1734 og provst i Gram herred 1751, fra Skrydstrup kaldet til Nostrup (!) i samme herred 1762, hvor han døde 18. nov. 1786. Gift første gang 1734 med fru provstinde Maria Susanna Clements, »salig hr. provst Lago Wedels enke, moder til een datter med ham, hvilke begge forlod ham ved døden 1736 og ligge begravne i Skrydstrup kirke«, anden gang med mademoiselle Catharina Dorothea von Eynen, død 8. nov. 1780 »og ligger begraven ved hans side«; deres eneste datter har med sin ægtefælle bekostet dette mindetegn. Rødlig kalksten, 180 × 120 cm, med reliefhugget skriveskrift, stednavne med versaler og navne med store skønskriftsbogstaver. Det bladindrammede skriftfelt optager det meste af stenfladen, men foroven er der blevet plads til et lille relief af den opstandne med sejrsfanen flankeret af »1. Mose 3 V. 15«. I hjørnerne foroven svævende engle, den ene med palmegren, den anden med krans, forneden våbenskjolde. Nu i skibets midtgang, tidligere sydligt i koret.

7) O. 1789, udført efter samme skema som stenen fra o. 1793 i Toftlund, Nr.-Rangstrup hrd. Unge karl Peder Flansen Paulsen, født i Toftlund 13. april 1752, død i Gabel 12. nov. 1789, 37 år gammel; under indskriften opbyggeligt vers. Hvidlig kalksten, 179 × 122 cm, med tværskrift, reliefversaler og skriveskrift, på baggrund af et ophængt draperi, der foroven er samlet under en krone; bag denne ses en engel i halvfigur, som med udbredte arme holder kvist og palmegren; draperiet støttes af putti. Tværriflet kant inden for hul-led. På skibets nordvestre gavlhjørne[25].

8) O. 1789. Peder Nielsen Schultz, født i Lle Nustrup 1755, død samme-steds 21. juni 1789 i hans alders 37(!) år. Hvidgrå kalksten, 184,5 × 122 cm, med reliefversaler, navnet med store skønskriftsbogstaver og den religiøse indskrift foroven, Viisd. 4. C. 10. V., med skriveskrift. Det skjoldagtige skriftfelt, som forneden afsluttes med korslagte knogler, bærer øverst en krans med »Memento mori« flankeret af svævende engle; langs siderne storakantus. I stenens nedre hjørner bladmedailloner med: Hodie mihi og Cras tibi (»idag mig, imorgen dig«), hvorimellem vinget kranie. Tværriflet kant inden for hul-led. Antagelig fra samme værksted som nr. 7. På kirkegården[25].

9) O. 1821. Baltazar Giørtz, i 33 år religionslærer, heraf de 17 ved denne

menighed, født i Kolding 30. nov. 1758, død i Nustrup 2. april 1821. Hvidblå, rektangulær marmorplade indfattet i en glat sandsten, 111,5 × 62 cm. På kirkegården.

KILDER OG HENVISNINGER

L A . Åbenrå. Tørninglen provstearkiv: sager ang. de enkelte sogne. Nustrup 1870—1902.— Nustrup præstearkiv: C[1]. 1782—1868. Kirkeregnskabsbog.— Bal—2. 1804—77. Libri datici. — Se i øvrigt arkivalier for Tørninglen provsti i almindelighed p. 28. — Kirkeklokkecirkulære af 1918 (NM). — Museumsindberetninger af Ernestine Nyrop 1923 (inventar), S. A. Claudi-Hansen 1910 og P. Kr. Andersen 1939 og 1947 (forundersøgelse af inventar), 1953 (istandsættelse af inventar), 1954 (forundersøgelse af prædikestol og istandsættelse af S. Hjælper-krucifiks) og 1955 (istandsættelse af altertavle) samt Hans Neumann, Haderslev Amts Museum 1951 (udgravning i skibet). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller, Erik Moltke og Vibeke Michelsen 1952.

Haupt I, 410 ff.

[1] Acta Pontificum Danica 30. nov. 1495, nr. 3500; 16. maj 1496, nr. 3531, hedder det imidlertid »ecclesia parrochiali Nustrup cum sua capella annexa Gramby«, hvilket dog må være en forbytning af navnene, da Nustrup atter 15. og 23. april 1499, nr. 3689 og 3699, kaldes anneks til Gram. [2] Samlinger af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol, .. kaldet »Oldemoder«, udgivet af O. Nielsen 1869, p. 108. [3] Jfr. Svend Aakjær i Historisk Tidsskrift 11. rk. II, 445. [4] C. M. A. Matthiessen: Ribe Arkidiakonatets Indtægter ved Reformationen, i Ny kirkehist. Saml. 1857—59, I, 669. [5] Ribe bispearkiv: bispesager etc. 1829—64. [6] Ribe bispearkiv: rgsk. 1591—1654. [7] Haderslev amtsarkiv: Tørninglen kirkevisitatorialsager 1797—1877. — Huset er muligvis identisk med det, der omtales af Rhode p. 405 og i Danske Atlas p. 178: »Sal. Hr. Provst Wedels første Hustrue Anna Elisabeth Friis, har for sin Guldkiæde ladet bygge et Fattighuus hos Kirken, hvori 2 Partier have frie Værelser«. [8] Ribe bispearkiv: arkidiakonatets kirkergsk. for Tørninglen 1689—1863. [9] Indgangene kaldes enten »kirke-stede«, 1640—43, »kirkestente«, 1752, eller »kirkestætte«, 1755, 1774 (note 8 ovfr.). [10] Ifølge en kronikudskrift i Carsten Petersens privatarkiv skulde våbenhuset 1778 »forhøjes og fornyes«. Mens fornyelsen må referere til skalmuringen og de ændrede detailformer i gavlen, synes der ikke at have været tale om nogen forhøjelse, men der foreligger en ringe mulighed for, at våbenhuset har fået et nyt, omend genanvendt tagværk. [11] »Grande«, samles til grande(nabo)-stævne. Her muligvis en sten, hvorfra der indkaldtes til stævne. [12] Ribe bispearkiv: Gram hrd. Uregistreret korrespondance 1779—1812. [13] Kronikudskrift i Carsten Petersens privatarkiv. [14] SJyAarb. 1939, p. 217. [15] Sml. Mogens Clemmensen: Bulhuse, 1937, II, bl. a. tavle 11 og 13. [16] Når Trap (1. udg. p. 61, jfr. 4. udg. IX, 160) meddeler, at der på det gamle træværk om alteret står 1514 og 1624, kan det første årstal udmærket passe på alterbordet, dersom man tør antage, at der i virkeligheden har stået 1574 (1500-tallets syvtaller ligner vore ettaller). Alterbordspanelet bliver da samtidigt med det ældste kendte stolesæt, hvoraf der er bevaret en stadegavl med årstal (se p. 665); imidlertid kan man ikke udelukke den mulighed, at det refererede årstal netop er årstallet på stolegavlen, der på daværende tidspunkt kan være anbragt bag alteret. [17] Ribe bispearkiv: Gram hrd. etc. 1626—1778. [18] Notits efter kronik, i Carsten Petersens privatarkiv. [19] M. Rosenberg: Der Goldschmiede Merkzeichen. Frankfurt a. M. 1922, I nr. 640. [20] Nustrup kirkebog 1758—86, p. 459. Meddelt af arkivar P. Kr. Iversen, Åbenrå; jfr. note 18 ovfr. [21] Matthaei: Holzplastik, 1901, p. 29. — M. Mackeprang: Afvigende Krueifiksformer, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1907, p. 49 ff. (her udførlig be-

skrivelse af stafferingen; sml. J. Kornerup: Om Middelalderens Fremstillinger af Christus paa Korset, smst. 1871, p. 253 ff. (kender på dansk område kun Östra Vram) og Carl R. af Ugglas: Efterlämnade konsthistoriska studier, 1951, p. 23 ff. [22] Ribe bispearkiv: Nr.-Rangstrup hrd. ureg. korrespondance 1780—1812. [23] Løgumkloster visitatorialsager (aflev. fra Kiel). C V 2 nr. 144. [24] Jfr. indberetn. af P. Kr. Andersen 1947 og Abildgaards dagbog p. 133. [25] Under indsamlingen af materialet til Nustrup kirke 1952 forsøgte redaktionen og museet at formå menighedsrådet til at bevare en del af gravstenene bl. a. ved at placere de fire bedste på de bare vægge i det nyindrettede gravkapel. Det lykkedes imidlertid ikke, skønt nogle af stenene er meget velbevarede og repræsentative typer for sønderjysk gravstenskunst. Om en menneskealder er den skøre kalksten sikkert gået til grunde.

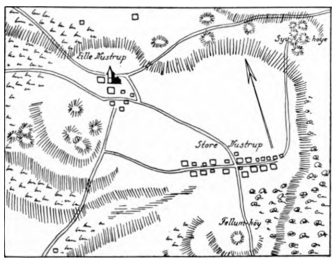

Fig. 25. Nustrup 1799.